

Szimbolikus illusztráció és történelmi tartalom

Egy eszme- és magatartásrendszer elsődleges összetevőiről

A föld sorsával egyggyé forrott emberi sors Kós Károlytól megrajzolt szép triptichonjának, *A Gálok* hármastagolású krónikájának,¹ mint minden művészi alkotásnak, mely létrelevancióját alapvetően az esztétikai hitelességtől kap, megvan a maga autonóm valósága és belülről szétsugárzó jelentése. De mivel késhegy-reális közösségi kérdések feszülnek benne, ezért önmagán túlra, saját különmemű világán kívülre is mutat. Az egymással lazán összefüggő epikai tablóból fölépített krónika harmadik darabja, az *Ezerkilencszáztizenkilenc* című novella az első világháború utáni évekről, a „nyugati sorompó lezárulásáról”, az erdélyi magyarság kezdeti dezorientáltságáról s a hegyek meg a völgyek elmozdíthatatlanságában, valamint a cselekvés életteremtő hatalmában fellelt közösségi katarziszról szól. A bizonyosságra találás társadalompszichológiai élménye s a nemzetiségi aktivizmus programja fejeződik ki benne.

Gál Jankó és felesége, a hajdani Varju-fészeknek, Pojánának kései lakói riadtan állnak a körülöttük zajló események közepette. Ágyúörgés, puskaropogás, zűrzavar, majd „tikkadt, zsúfolt csend” és „kétségbeesetten reménykedő véncigányhangulat”.² Sokan megkísérelnek átjutni az egyre messzebbre kerülő frontvonalakon; szökevénymagatartás és tisztis konspiráció keveredik a változásokra való reagálásba. Néhány napra Gál Jankó is odahagyja Pojánát, de visszatér, mert tudja, hogy történelmi jussa neki a szülőföld, és erkölcsi kötelessége az Ijjasokkal meg a Ballákkal való együttmaradás. Nem a könnyedség, hanem a tusakodás hangján beszél ugyan a feleségéhez, de végső szava mégis egyértelmű: „Nekem itt a helyem most, Anna!” „Ha elmennék innen, azt mondanák, félek. És az embereknek *ilyenkor* senkijük sincs. Az urak elfutottak. A városokra futottak és oda túl. Idejében elfutott mindenki. Ha engem se látnak itt, mit gondolnak az emberek?”

A novella monumentálisnak ható, bár bukolikus színezésű záróképében Gál Jankó újra a mező természetes rendjétől megszabott dolgát végzi: szánt, tőri az elvetendő mag alá a kövecses talajt. Délben kimegy hozzá az asszonya is, és vele a gyermek. „A Talharu verőfényes ponkjáról” körbetekintenek a láthatáron, s amit eladdig jóformán még figyelemre se méltattak, azt most a felfedezés örömevel fogadják magukba. Kitérül előttük a horizont: „fehéren csillogva tarajoznak” a havasok „a Vlegyásztól fel-fel a Meszesig és tovább valamerre Máramarosig”. Az asszony napnyugat felé mutat: „lenn a völgyben elmosódva házak és tornyok.

– Mi az, ott?

– Hunyad.

– És azon túl, az a bevágás a hegyek között?

– A Körös torka. [...]

– És ez? Itt köröskörül mindenütt?

– Ez? Ez Erdély...”

Amit Kós Károly a befejezettség műfajának szükségképpen távolságtételező módszerével exponált, azt Áprily Lajos az egyes szám első személy alanyi közvetlenségével fogalmazta meg. Az 1921-ben keletkezett *Tetőn* című verse a „minden összeomlott” érzetét és az „ott lenn” hangulatát így oldotta tárt hitű optimizmussá:

*Tekintetem szárnyat repesve bontott,
átöleltem a hullám-horizontot
s tetőit, többet száznál és ezernél –
s titokzatos szót mondtam akkor: Erdély...*

Kós novelláját és Áprily versét leginkább a konszonáns zárótétel, a megbé-kéltető objektivitás, illetve a megtartó tulajdonnév közös ideológiája kapcsolja egymáshoz. A „kődöt kavaráó katlan” és az „időkbe látó tető” ellentétének metafizikai mondanivalóján, a harmónia igénylésének általános emberi szimbólumán innen s a Pilis-hegyi látvány tárgyi konkrétságán túl van az Áprily-vers gondolati súlypontja: az elvitathatatlan földrajzi adottság és a szubjektivitássá lett történelmi táj motívumában. A Kós-novella jelentésmagva a Pojánán átzúduló események ábrázolt empíriája és a Gál Jankót vezérlő erkölcs végső anteusi posztulátuma között található: ugyancsak az egyetlen szülőföld – Erdély – esztétikai-világnézeti

invokációjában. A vers „átölelt hullám-horizont”-ja és a novella „fehér csillogású láthatár”-a a jelképszerűségben összefonódik egymással: az 1918-at követő kisebbségi-közösségi útkeresésben kialakuló literátus értelmiségi ideológia elsődleges tartalmait, a transzilvanizmus gyakorlati magatartásszerű összetevőit példázza a két írói alkotás.

A történelmi eseményeknek erdélyi megsűrűsödése idején, az első világháború után, a jövőformálás lehetőségeiben bizakodó radikális-polgári és plebejusnépi szellem köztudomásúlag újtára indított egy eszmét, a transzilvanizmus eszméjét, amely aztán az erdélyi magyarság romániai beilleszkedésének, közösségi önbizalma visszaszerzésének s kultúrája önelvű, ám egyszersmind távlatot is hordozó továbbépítésének mintegy két évtizedre meghatározó tényezőjévé vált.³ A nézetek és felfogások diffúz kavargásából, a költői metrumok és a közösségi szükségletek feszült dialógusából, valamint a tett és a szubjektív bizonyosság egymásrautaltságából megszületett egy olyan írói-értelmiségi krédó, amely elméleti szempontból maga is meglehetősen diffúz volt ugyan, de rendkívül nagy érzelmi felszabadító és erkölcsi egyesítő erővel rendelkezett. A Kós-novella és az Áprily-vers ennek a krédónak a költői-képszerű megfogalmazását nyújtja: a szociológiai szemérmesség-től és a tiszta esztétikum mítoszától mentes irodalomtörténeti elemzés s a társadalmi-társadalomlélektani állapotok szublimáltabb kifejeződései iránt is érzékeny eszmetörténeti vizsgálódás egy átfogó eszme- és magatartásrendszert bonthat ki belőlük.

Természetesen egy vers és egy novella, legyen bár mindkettőnek mégoly sokrétű is az értelme-célzata, nem nyújt annyi általánosítható információt, amennyit a transzilvanizmus kimerítő taglalása megkívánna. Ilyen kimerítő taglalásra azonban itt nem is törekszünk. A transzilvanizmus roppant bonyolult eszmetörténeti képződmény volt: egyidejűleg szociális baloldaliságot, írói valóságlátást, közügyi aktivitásetikát, művészi elkötelezettséget is jelentett. Sajátosan átszőtték egymást benne a vágyak és a lehetőségek, az illúziók és a fölismerések, a lírai gesztusok és a politikai nekifeszülések. „Terjedelmi” és tartalmi összetettségét csak kikristályosodási folyamatának és negyedszázados működésének az áttekintése révén tudnók kellőképpen érzékeltetni. Itt csupán a leglényegesebb összetevőit, a kisebbségi-közösségi átalakulás kezdeteihez kötődő legfontosabb motivációs elemeit s eszme- és magatartásrendszerének legjellegzetesebb vonásait kívánjuk kiemelni.

Mindenekelőtt a transzilvanizmus érzelmi-szemléleti magvát kell megvilágítanunk: az erdélyi magyarság jelentős rétegének ellentmondásos, de lényegét tekintve mégiscsak áttetsző és félreérthetetlen feleletét az első világháború utáni változások kiélezett kérdésére, „Pojána dilemmájára”. „Minket a hűség Krisztuszege tart” – írta akkoron a költő, s ha volt is megfogalmazásában némi szónoki zönge, újszövetségi szintagmája igazat fejezett ki. Kós novellája és Áprily verse arra utal, s a szigorúan tárgyyszerű történelmi adatok is azt bizonyítják, hogy a régi hatalmi-politikai intézmények összeomlása idején Erdély magyarságának nagy tömege a szülőföldre való ragaszkodásból teremtett magának törvényt. A parasztság és a munkásság, s általában a dolgozó néposztályok, melyeket a változások sem anyagi-egzisztenciális téren, sem társadalmi szereplehetőségeik terén számottevően nem érintettek, s amelyek a román-magyar együttélést addig is természetes realitásnak tekintették, visszautasítottak minden nacionalista rivallást, az exodus minden formáját. A literátus értelmiség cselekvő közéleti fellépése és jövőalakító igyekezete is a szülőföld – a táji, történeti és művelődési valóságként felfogott szűkebb haza – vállalásában gyökerezett. Az írói felelősségtudat számára a „Csáklya villámvert profilja”, a „végtelenség öre”, a „komor trachytba dermedt titok” lett az egyik legfőbb erkölcsi norma.⁴

A szülőföld melletti állhatatos elkötelezettség: a transzilvanizmusnak ez volt az érzelmi-szemléleti magva, és ez volt az elsődleges tartalma is. Az eligazodást kereső közösségi intellektus a történelmi létezés és a népi kibontakozás mindenkor primer feltételéhez fordult: az erdélyi magyar polgári progresszió rátalált az otthon pátoszára. „Valami, ami sokáig csipkerózsa-álmot aludt bennünk, akkor, amikor rá égető szükség támadt, megmoccant és életjelt adott magáról – írta Berde Mária. – Ezt a valamit, amely csak *lélek* lehetett, próbáltuk néven nevezni. Talán Áprily Lajos a legsűrítettebben, amikor az Enyed felett trónoló Pilishegy tetején kimondja: »Erdély«.”⁵ Gál Jankónak és asszonyának számbavételszerű dialógusa a „lélekpiymallatban” – ugyancsak Berde Mária kifejezése – átfogalmazódott kollektív konzekvenciává: „... ha ez a föld megmaradt – itt már Kuncz Aladárt idézzük –, szikláinknak és hegyeinknek építményeiben semmi sem változott, ha vizeink tovább folynak, erdőink tovább zúgnak, a pásztor továbbra is legeltetni viszi juhait, akkor nekünk is tovább kell élnünk, mert ez a föld és mi egyek vagyunk.”⁶

A transzilvanizmusnak ezt az érzelmi-szemléleti magvát, a földrajzi-történelmi táj állandóságának eszméjét és a marasztaló szülőföld metonímiáját nem szabad elvontan felfognunk. Költői-írói kifejtéseiben lehetett ugyan némi stilizáltság, de mint meggyőződés, érv és magatartás nem stilizálásból született: magától értetődő emberi kötődés hívta életre. Hogy mennyire természetes gondolat állítódott itt szembe az exodus sokakat elsodró kísértésével, s hogy mennyire a mindennapok értékrendjébe gyökerező választ adott itt a tudat a történelemnek, azt leginkább egy homonim ismétlődés, a szóban forgó gondolat, illetve válasz későbbi homonim visszatérése jelzi. Ezt a különös, ám semmiképpen sem véletlen visszatérést Francisc Păcurariu regényében, a *Labirintusban* láthatjuk. Midőn a regény gyekei főhőse arra biztatja apját – a stilizálás persze innen sem hiányzik –, hogy meneküljenek el az új hatalomváltozás elől, az apa ekképpen felel: „A hegyek maradnak, az erdők nem szaladnak el, ez a ház ugyanaz a ház marad. Miért futnánk meg?”⁷ Pojana és Gyeke példázata az „idő útvesztőjében” találkozik egymással, és igazolja egymást: összecsengésük a földrajzi permanencia és az otthon apoteózisának keresetlen jellegéről, magától értetődő mivoltáról tanúskodik.

A földrajzi permanencia felfedezése és az otthon apoteózisa az első világháború utáni literátus értelmiségi magatartásban központi szerepet játszott, de a transzilvanizmus érzelmi-tartalmi alaprégét korántsem pusztán ez a felfedezés és apoteózis adta. Az erdélyiségnek már az elsődleges – vetülékszerű, közvetlenül a helyzet empiriájával kapcsolatos – komponensei is meglehetősen összetettek voltak. A szülőföld melletti döntés nagy egyszerűsége és evidenciája a tudati-morális és gyakorlati-közügyi helyállásban bonyolult viszonyulás- és törekvésrendszerrel párosult. Az „itt köröskörül” opciója már a transzilvanizmus kiindulásában elszakíthatatlanul egybefonódott a nekigyürköző munka, az életszerző igyekezet, a demokratikus társadalmi kibontakozás szorgalmazásával. Kós Károly novelláját, az *Ezerkilencszáztizenkilencet* nem a „fehér csillogású hegyek” motívuma zárja le, s még csak nem is az, hogy „kacagott már az asszony és leült a földre. A kisgyerek odatopogott és Anna az ölébe húzta”. E távlatnyitó és jövőt sugalló motívum-párhoz szervesen hozzátartozik az a másik motívum, hogy Gál Jankó ismét ráhajolt az eke szarvára, „az ökrök újra belefeküdtek a járomba, az eke továbbhajtotta a földet és ontotta a friss, barna barázdát...” Kós, Paál Árpád és Zágoni István méltán történelmi jelentőségűnek tekintett *Kiáltó szó* című, 1921-es röpirata ugyancsak nem elégszik meg egy *sui generis* fogalmi Erdély felmutatásával, hanem programmá teszi azt a határozást is, hogy „dolgoznunk kell, ha élni akarunk, és akarunk élni, tehát dolgozni fogunk”.⁸

A történelmi körülményeknek közügyi lehetőségekké való átradikalizálása, a társadalmi mozgásnak erkölcsi parancsolatként való elsajátítása, egyszóval: a cselekvő és cselekedtető magatartás a progresszióknak mindig és mindenhol elengedhetetlen jellemzője volt. 1918 után az erdélyi magyarság viszonylatában egyik legfőbb ismérve lett. Progresszió és aktivizmus – e fogalmak, noha nyilván nem fedték tökéletesen egymást, tükröértékeket és korrelatív magatartásmércét jelentettek a nemzetiségi átrendeződés folyamatában. Erdély haladó szellemű magyar literátusai – az elbuktatott forradalmak üszkösen bár, de tovább parázsló hitét, október évadjának megtépzott eszmeiségét vagy a néppel és a szülőfölddel való találkozás élményét hordozván magukban – a státusváltás első pillanatától fogva elkötelezett realizmust és alázat nélküli kezdeményezést hirdettek. Már 1919 elején felhangzott a progresszió figyelmeztető és tette ösztökélő szava: „Álljon mindenki emberül a helyén”; „nincs itt semmi szükség se a sötéten látás háborzongató boszorkánytörténeteire, se a mindent rózsaszín szemüvegen át néző együgyű jóslataira – nyugalomra, megértő türelemre és mindenekfelett zavartalan munkára van szükség, semmi másra”.⁹ És miközben közösségszerte számosan hangulati válsággal viaskodtak, és „ki-ki megkötyagosult fővel keringett saját sanyarú tengelye körül”¹⁰, a literátus progresszió, jelesül a polgári-plebejus transzilván tábor lapokat alapított és intézményeket védelmezett, követeléseket terjesztett elő és köteleket tudatosított – tette, amit tennie kellett, és amit a helyzettől, valamint önnön világnézeti törvényeitől és erkölcsi méltóságérzetétől meghatározottan tenni tudott. Ez esztendő sokféle aktivizmusa közül, amelyek olykor csak hangos szavú, sőt ricsajos, ám egyébiránt teljesen ártatlan esztétikai-formakereső lázongást jelentettek, az Erdély-elvű aktivizmus fejezte ki a legadekvátabb módon – viszonyításunk alanya és kerete nyilván a nemzetiségi társadalom – a helyzet és a talpraállás követelményeit.

Az építkező aktivitás és a gazdálkodó nyugalom eszméjéhez – helytelen volna ezt elhallgatnunk – a kezdet kezdetén még némi ábránd is tapadt: az erdélyi magyar íróemberek és értelmiségiek egy része valamiféle alternatívát vélt felismerni benne. A plebejus-polgári októberizmus egyik-másik képviselője eleinte ek-

képpen hitte-várta az országrész beköszöntő belső békéjét és külső háborítatlanságát: „Nekünk, erdélyieknek, elég volt a nagyhatalmi állásból, a »fenn az ernyő, nincsen kas« politikájából. Minket kapcsoljanak ki a nagy túlekedéseknek, a hatalmi hóbort eszeveszett törtéteinek vad iramából. Hadd szántunk-vessünk a Maros mentén és a termő völgyeken, legeljenek nyugodtan hófehér nyájaink és gulyáink a puhazöld havasi legelőkön, hadd túrják csákányaink a föld gyomrát [...], kereskedőink kereskedjenek, gyáraink, kézműveseink dolgozzanak, és tutajozzanak a tutajosok. Nekünk elég volt a csukaszürkére festett halálgép-politikából, mi élni és dolgozni akarunk mindnyájunk javára mindnyájan.”¹¹ A *Keleti Újság* 1919. február 14-i számának vezércikkét, melyben e sorok olvashatók, minden bizonnyal Szentimrei Jenő írta.¹² „Hófehérek”-nek mondja a nyájakat, a legelőt pedig „puhazöld”-nek: a ráígérő jelzőkből egy kivihetetlen politikai elképzelés sejlik elő. De épp hogy csak elősejlik. Mert a literátus progresszió idejekorán felismerte – Szentimrei az elsők között – a történelem tárgyias-kemény mozgásfolyamatait s bennük az erdélyi magyarság megóvandó érdekeit. A transzilvanizmus kialakuló nézet- és praxisrendszerében a tevéleges társadalmi fellépés és a „mindnyájunktól mindnyájunk javára” végzett munka gondolata nem valamilyen letűnt lehetőség kései árnyaként, hanem a közjogi adottságok becsületos elfogadásaként s a dolgok menetéért viselt felelősség feltétlen vállalásaként jelent meg. A közügyi-kulturális szervezkedés transzilvanista programja alapvetően a konzervatív-reakciós dac, a kárhozatos-kilátástalan némaság, a nacionalista körök nemzetiségvesztő lamentálása ellen irányult. Pozitív tartalmát tekintve a többes szám első személyű névmás programja volt. Jelentette annak kimondását – megint Szentimreit idézzük –, hogy „sárgunyhónkból” rendes emberi szálláshely is lehet egyszer, „de csak úgy, ha magunk dolgozunk rajta két kézzel, omló verejtékkel, s nem a magyar mitológia tündereit várjuk, hogy építsenek álmokból várat – helyettünk s magunk ámitására.”¹³ S jelentette annak leszögezését is, hogy „ha valamit elhanyagoltunk, ha valamit elbuktattunk, ha valamiért nem vettük fel a végletekig elszánt küzdelmet, akkor a bűnbakot nem szabad másban keresni, csak [...] ha tényleg nem találtuk meg önmagunkban.”¹⁴

A cselekvés alanya, iránya és eredménye közötti szükségszerű azonosság transzilvanista tudatosítása s a közösségi-közügyi aktivitás Erdély-elvű szorgalmazása nem képviselt – ezt is kiemelten kell megállapítanunk – etnikai vagy regionális introverziót. A transzilvanizmusban kétségkívül volt elhatárolódás, s volt befelé tekintő törekvés is, de az nem valaminő újfajta önteltséget vagy népi leszakadást jelentett – nem egy évezredes történelmi faktumnak és értékrendi-művelődési örökségnek az ideológiai felszámolása húzódott meg mögötte. Ami a többes szám első személyű névmás programszerű felvételében és a cselekvés eszméjével való programszerű egybekapcsolásában tényleg kizáró tartalom volt, az egyrészt az evazív várakozásnak, a szökevény magatartásnak s a történelmi helyzet rezignált értékelésének szólt, másrészt pedig a Horthy-féle irredentizmus felelőtlen erdélyi ügyködésének. A külföldi „nem-nem-soházók” Trianon-hangulatot szító s a határon is áthajtó propagandája a román nép kiteljesedett nemzeti egysége s a közösségi megmaradás útjait, a kisebbségként is teljes életet élés módozatait kereső erdélyi magyar dolgozó tömegek ellen egyaránt irányult. Ezzel az elvakult irredentizmussal hadakozva szögezte le Paál Árpád, hogy „az ereket fölbugyogtató demagógiából és hatásvadászatból, az ereket belülről fűtő gyűlölségből se a magyarságra, se az emberiségre jó és hasznos élethatározás nem következhetik”. S ugyancsak ennek ellenében disztanszírozott a többes szám első személyű névmás is: „Nincs szükségünk arra, hogy kívülről tanítsanak a »Hazádnak rendületlenül«, vagy az »Isten áldd meg a magyart« szavaira és érzéseire”, „főlöleges minden fontoskodó izenetés és jelszócsempészet”, minden gyámolítás, mely magyarságunkban „szóröppentyűkkel” akar megtartani minket. „Mi tudjuk, hogy jövendőnk nem a dacosságokon, nem a gyűlölségeken, nem a megtorlásokon épül, hanem azon a szükségesen, hogy különböző nyelvű és hagyományú népeknek egymás mellett közös sorsot kell kiépíteniök.” S tisztában vagyunk azzal is, hogy „a román állampolgárságunkban való hűségünk nélkül” nem teremthetnénk „jó szomszédtságot az általános magyar létnek sem”, tehát „magyarságunkhoz is hűtlenekké válnánk”¹⁵.

Ez utóbbi idézeteinkkel, a közös sors együttes építésének gondolatával elérkezünk a transzilván eszme- és magatartásrendszer harmadik vetülékszerű összetevőjéhez – a számozás természetesen nem rideg rovincsolásként értendő –: a román-magyar megbékélés szükségének történelmi axiómájához.

E kérdés kibontásához a Kós-novella és az Áprily-vers szimbólumai és képi utalásai nyilván nem elégségesek. A múltbéli erdélyi ellentétek meghaladásának s a nemzeti viszálykodás leküzdésének az óhaja és bizonyossága esztétikailag átlényegített formában ugyan, de kétségkívül jelen van mind a novellában, mind pe-

dig a versben. A *Tetőn* pásztorának felkínált fehér sajtjához korántsem pusztán a lírai intenzitás fokozásaként vagy hangulati-stilisztikai „továbbbragozásként” tárult a „békességes szó” – a történelmi követelmény és a közösségi esély vált itt poétikai renddé: „Ott lenn: zsbongott még a völgy a láztól. / Itt fenn: fehér sajt-tal kínált a pásztor. // És békességes szót ejtett a szája, / és békességgel várt az esztenája.” S amit az esszéista-irodalomtörténész Vita Zsigmond e képi világ közvetett politikuma kapcsán állapított meg, maradéktalanul igaz a Kós-novellára vonatkoztatva is: írója „szembenézett az erdélyi élet jelenével és jövőjével, a román és a magyar nép együttélésével, felismerte a román nép békés indulatát, és a megbékélés szavával felelt rá.”¹⁶ Mindazáltal, hogy elemzésünk eléggé átfogó és kellően meggyőző legyen, a vers és a novella paradigmáját legalább néhány mondattal ki kell egészítenünk. Ott, ahol szükségesnek tartottuk, eddig is kiléptünk a paradigma keretei közül: a használt szimbolikus illusztrációkat alárendeltük a taglalt tárgynak, a vallatóra fogott történelmi idő immanens logikájának. E helyütt az alárendelést, illetve az elemzésnek a vers és a novella jelentéskészletén túlmenő kiszélesítését aktuális szempontok is kívánatosá teszik: olyan kérdésről van szó, amely közösségi életünknek mindmáig *punctum salientis* maradt.

Erdélynek mint sajátlagos földrajzi, történelmi és kultúr-morfológiai valóságának a tételezése s a tételezésben az otthon öntudatos opciója, valamint a cselekvő közéleti fellépés stratégiája s e stratégiában az osztálykonzervativizmus és a nacionalista szűklátókörűség határozott elutasítása: mindennek a román–magyar egymásratalálás volt a gondolati premisszája, s ugyancsak az volt a gondolati konzekvenciája is. Az erdélyiség hipotézisének huszadik századi újrafogalmazói őszintén hittek a román–magyar megbékélés lehetőségében, s tiszta és szép pátoszszal hirdették, hogy az egyazon szülőföld lakóinak – eltérő kollektív vonásaik és más-más művelődési hagyományaik ellenére – egybevágó elkötelezettségük van. Mélységesen bíztak a szociális-közéleti tapasztalatok mindennapi leckéjében és az emberi belátásban, abban, hogy „az együtemű és egyformán felsírásra készített negatívumok” végül is közel hozzák egymáshoz az együttélő népeket, s megtanítják őket arra, hogy „a hatalmon levők csak kijátszodják a különbözőségeiket az egymás ellen való uszításra.”¹⁷

A románok és magyarok egymást kölcsönösen fölemelő megbékélésének, a közös ügyek, dolgok együttes rendezésének a gondolata a transzilvanizmus eszme-és magatartásrendszerében szétfejtethetetlenül egybefonódott a humánium általánosabb gondolatával: az embernek polgári jogokat és emberi megbecsülést egyaránt biztosító hatalmi-közéleti rend szorgalmazásával. A nemzeti sajátosságokat oltalmazva az egymással rokonító történelem és az értékek cserebomlásában sajátosságá formálódó kultúra képzete, illetve e képzetnek a transzilvanizmus logikai premisszájaként és logikai konzekvenciájaként játszott szerepe szervesen beleágyazódott egy részint esztétikai, részint etikai-politikai tartalmú humanitás-konceptióba. „Igen, a kisebbségi magyarság a humániumot tette fejlődése alaptételévé, s a népek találkozásának egyetemes emberi vágyából fogant a transzilvanizmus is” – írta egyik régebbi tanulmányában Balogh Edgár¹⁸, s bár megfogalmazását nyilván mementónak szánta – a tanulmány 1942-ben jelent meg, a nacionalista téboly és a fasiszta paroxizmus tetőzése idején –, mondatindításának kiemelt „igen”-je történelmi szempontból is tökéletesen helytálló volt. Kós Károly és Áprily Lajos, Szentimrei Jenő és Kuncz Aladár, Tabéry Géza és Krenner Miklós s mindazok, akik egykor a szellemi-szemléleti talpraállás és a közösségi-közéleti megszerveződés gondolataiban a transzilvanizmushoz szegődtek, az önnön lényegéhez fölmagaslani tudó emberség hitét vallották. A kisebbségi társadalom soron levő feladatait gyakorta egymástól eltérően ítélték meg, s írói törekvéseikben bizonyos fokig ugyancsak külön utakon jártak, de abban mindig mindannyian egyetértettek, hogy „a humánura Erdélynek olyan nagy szüksége van, mint a falat kenyérre”.¹⁹

Részlet egy hosszabb tanulmányból.

JEGYZETEK

1. Az epikai ciklusként is értelmezhető „krónika” három részből áll: *A Gállok* című, 1921-ben írott kisregényt, az 1920-ban keletkezett *Kidőlt a keleszt* és az 1928-ban közölt *Ezerkilencszáztizentkilenc* című elbeszélést foglalja magában.
2. Az elbeszélés ideológiájáról: Reményik Sándor: *Kós Károly erdélyisége*. Erdélyi Helikon, 1930. március, 240–242.; Varró János: *Kós Károly, a szépiró*. Kismonográfia. Kvár, 1973. 107–111.

3. Lásd Nagy György: *A kezdeti transzilvanizmusról. Eszmetörténeti vázlat.* Korunk, 1973. 11: 1652–1658. E tanulmányunknak néhány gondolatát és megfogalmazását beépítettük jelen írásunkba is.
4. Idézeteink Áprily Lajos *Opitz Mártonhoz* és *A hegyek* című verseiből valók.
5. R. Berde Mária: *A mi hőskorszakunk.* Láthatár, 1936. november–december, 358.
6. *Kuncz Aladár:* Az erdélyi gondolat Erdély magyar irodalmában. Az Erdélyi Szépmíves Céh kalendáriuma az 1929-ik esztendőre. *Kvár*, 39.; Nyugat, 1928. II. 505.
7. Francisc Păcurariu: *Labirintus.* Kvár-N., 1978. 33. Megjegyezzük, hogy a Francisc Păcurariu regényére való hivatkozásunk nem jelent részünkről a regényt illetően semmiféle értékelő állásfoglalást.
8. *Kós Károly–Zágoni István–Paál Árpád:* Kiáltó szó. A magyarság útja. A politikai aktivitás rendszere, *é. és h.n.*, 2.
9. *Pesszimista* (Vezércikk). Keleti Újság, 1919. március 7.
10. Szentimrei Jenő: *Félszeg apoteózis (A műhelyből).* Napkelet, 1921. február 1., 116.
11. *Erdély* (Vezércikk). Keleti Újság, 1919. február 14.
12. A vezércikk egybevetése Szentimrei ez idő tájt közölt más írásaival a meghatározottabban Szentimrei szerzőségét bizonyítja. Az idézett szövegrész indító mondatának formai-stilisztikai hasonmása például Szentimrei egyik 1920-as szignált cikkében így fordul elő: „Nekünk, fiataloknak, elég volt a hőskölteményből [...] Munkát adjatok a kezeink alá...” – Szentimrei Jenő: *Pánturáni tudós professzor Cholnoky.* Napkelet, 1920. szeptember 15., 61.
13. Szentimrei Jenő *i.h.*
14. *Megmozdul az Emke* (Vezércikk). Keleti Újság, 1920. október 13.
15. Paál Árpád: *Ha jelszót csempésznek.* Keleti Újság, 1923. április 22. Stilisztikai megfontolásból idézetünk eredeti szövegét némileg módosítottuk. Eredetiben a szöveg második fele így hangzik: „Az itteni magyarság [...] átérzi a jövődök iránti felelősség minden érzésével, hogy a román állampolgárságban való hűsége nélkül nem tud jó szomszédságot építeni az általános magyar létnek sem, tehát magyarsága iránt is hűtelen fog lenni.”
16. *Vita Zsigmond:* Áprily Lajos, az ember és a költő. *Buk.*, 1972. 98.
17. *Együtt és nem egymás ellen* (Vezércikk). Keleti Újság, 1923. március 14.
18. Balogh Edgár: *Az irodalmi transzilvanizmus keletkezéséhez.* Az Ország Útja, 1942. június, 170.
19. Kacsó Sándor: *Az igazi erdélyi szellemiség.* Erdélyi Helikon, 1938. január, 40.